

Véresmajor

A Maros utcai zsidó kórház kertjét a legbelső oldalán nem zárta le másik ház oldala, más belső kertekhez kapcsolódott. A kertkatlan túloldalán lakott – élt és alkotott – éveken át Szabó Dezső. Az ostrom alatt Pesten volt, a Rákóczi téren halt meg, a Városmajorban leölt zsidók halálsikolyait nem hallhatta már.

Egyetlen nappal élte túl őket.

Szabó Dezsőt 1979-ben kezdtem olvasni. Tizenkilenc évesen. Akkor vásároltam meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál frissen megjelent novelláskötetét. Emlékszem, anyám és nevelőapám is említette, hogy tudnak róla, olvasták a könyveit. Mindketten ismerték *Az elsodort falu* című regényét, és évtizedek múltán sem ment ki a fejükből. Felzaklató, nagy hatású mű, amellyel fogékony korszakukban találkoztak: úgy számolom, tizenhat-tizennyolc évesen, de mindenképpen húszéves koruk előtt. Nálunk otthon mégsem volt meg Szabó Dezső egyetlen könyve sem. A kommunista uralom alatt csak egyszer adtak ki tőle valamit, az önéletírását. Gondolom, szétkapkodták a hívek.

A kötélt legendája, az volt a novelláskötet címe. Címlapját Huszárik Zoltán tervezte, pontosabban az ő festménye került rá díszítésként. Nem jó, még csak nem is megragadó kép, a gesztus lehetett fontos: köszöntse az utókor nevében a kor egyik zseniként tisztelt alakja a régi zsenit. Főképpen a nemzeti elkötelezettségű művészek táborának nevében.

Arra már nem emlékszem, hogy a szüleim a tudomásomra hozták-e, Szabó Dezső antiszemita szerző, vagy később, máshonnan tudtam meg. A '79-es novelláskötetből aligha: a novellákat válogató Nagy Péter akadémikus úgy állította össze a gyűjteményt, hogy különösen kényes darabok ne szerepeljenek benne.¹ Sok évvel később, a könyvkiadást valamennyire már ismerve úgy látom: ez volt a legtisztább megoldás. A szerző előbb vagy utóbb rendszerint zsidózni kezd, valószínűleg terjedelmesebb műveinek mindegyikében felbukkannak ilyen részek – antiszemita kitételekben nem bővelkedő novellái között viszont mégis csak akadt egy átlagos terjedelmű kötetre való.

Három évvel később a másik kiadó, a Magvető bocsájtott közönség elé újabb adag, bár az életmű terjedelméhez képest ismét csupán kóstolónyi Szabó Dezsőt. *A Gondolkodó magyarok* című füzetsorozatban megjelent és *Ady* címet viselő kiadvány két Adyról szóló esszét tartalmaz, valamint az összeállító Szigethy Gábor előszavát és bőséges jegyzeteit. A jegyzetek közé rejtve egy harmadik esszé részletét. Ha addig nem értesültem Szabó Dezső zsidógyűlöletéről, ebből a kiad-

Részlet a készülő könyvből.

¹ Nagy Péter nevéhez fűződik az *Életeim I–II.* 1965-ös kiadása is (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest).

ványból már értesülhettem. Jól példázza egyébként a két kötet, hogy egy gát kezdeti, csekély szivárgása hogyan kezd fokozódni, mígnem megjelennek a buzgárok, majd nem sokkal később bekövetkezik a gátszakadás. Veres Péter már egy 1965-ös szövegben szorgalmazza Szabó Dezső ügyének újratárgyalását, mert, szerinte, addig egyoldalúan értékelték; ezt 1973-ban engedték megjelenni. És akkor hozzá lehetett kezdeni a novelláskötet szerkesztéséhez.

Szigethy minden tekintetben messzebbre merészkedik Nagynál. (A szerző ádáz antiszemitizmusára szándékoltan ködös módon utal: *olykor ellenérzést keltő*, írja. – Mikor kelt ellenérzést? – kérdezhetnénk, sok évvel később. – És kiben? Azokban, akik olyanok. Túlérzékenyek. És csoda, hogy berzenkednek? Amikor Szabó Dezső annyira jól megmondja nekik!)

Általában tisztelem a könyveket, vagyis nem firkálok, nem jegyzetek beléjük. *A kötélt legendájában* egy ceruzavonásom sincsen, de az *Ady* című füzetet nem kíméltem: hol ceruzával, hol piros filctollal aláhúzogattam a számomra fontosnak tűnő sorokat, és sok mindent jegyeztem a margókra. Talán, mert akkor éppen főiskolás voltam: kritizálásra, vitára könnyen lobbanó „fiatal művész”. Most hasznát veszem, hogy ilyen tiszteletlen voltam a könyvvel. Ez idő szerint többet érnek nekem harmincöt éves firkáim, mint Szabó és Szigethy urak zengő mondatai. Először is azért, mert megmutatják, hogy huszonkét éves koromban már kapiskáltam, milyen szerepet játszott Szabó Dezső, és nem fogadtam el őt aggálytalanul. Nélkülük csak arra emlékeznek, hogy a korábban olvasott novellákat érdekesnek találtam, de nem váltak igazán fontossá számomra. Nem úgy, mint például Csáthéi, amelyeket nagyjából ugyanakkor ismertem meg – azokat még mindig elég vonzónak érzem.

Azt is hajdani firkáló énemnek köszönhetem, hogy a '82-es kiadvány hátlapjára tett Szerb Antal-idézetéről („Történelmi tény, hogy a húszas évek kezdetén Szabó Dezső volt a szellemi Magyarország legfontosabb embere. Egy egész nemzedék az ő könyvein keresztül alakította ki életformáját, az ő szemével nézte a szellem jelenségeit...”) most – újra – megtudhatom: *abban a részben található, amit a kommunisták nem engedtek kinyomtatni*. Igen, kiment a fejemből, pedig az is történelmi tény, hogy a *Magyar irodalomtörténet* végét levágták, úgy adták ki, és csak a rendszerváltás után jelenhetett meg újra a teljes mű. Szigethy erre természetesen nem hívta fel a figyelmet. Viszont a kiírt zsidó származású író mondataival hitelesítette a zsidógyűlölő írókat. Tanulságos a szigorú ellenőrzés alatt tartott irodalom utólagos szemügyre vétele: abban a korszakban, amelyben korlátozottan publikálják a prefasizta szerzőt, a fasizmus áldozatának munkája sem jelenhet meg csonkítatlanul, és ez valószínűleg törvényszerű.

Láthatom, hogy Szabó Dezsőt érdeklődéssel, de nem tisztelettel, nem behódolva olvastam, egyik első megjegyzésem az, hogy *pont fordítva van*. Aztán arra csodálkoztam rá, hogy Szabó Dezső milyen jól kiemeli Ady verseiből *mindazt, amitől mindig viszolyogtam*.

Ha én sírok, a nagy Élet sír... – az ilyen hangvételi sorokról van szó.

Pirossal húztam alá Szabónak eme mondatát: *Ő jelenleg az új generáció leghatalmasabb nevelője egy magyarabb magyarság, egészségesebb morál, életebb élet felé, és melléírtam: ezt se nagyon szeretem!*

Mindez nem akadályozott meg benne, hogy a kötet megjelenésével nagyjából

egy időben eleget tegyek a felkérésnek, és rendezőként részt vegyek egy Szabó Dezső-novella felvételén a Magyar Rádióban. Katona Imre József, az akkor még pályakezdő szerkesztő sok olyan novella felvételét kezdeményezte, amelyek nem voltak meg a Rádiónak, és amelyekre szerinte szükség volt, ugyanakkor őszinte érdeklődéssel kereste a kapcsolatot az akkoriban induló rendezőkkel. Így ismertük meg egymást. Valószínűleg a Magyar Rádió ezen alkalommal készítette az első felolvasást Szabó Dezső szövegéből, legalábbis a háború óta. A két könyvkiadó után – vagy a Magvetővel egy időben – mi jöttünk a *Kell a kereszt* című novellával. Emlékszem a felvételre, nemcsak azért, mert első rádiós munkáim egyike volt, hanem azért is, mert a legkevésbé sem simán ment. Mehetett volna, de nem a könnyű, gyors munkára törekedtem, és a biztonságot sem tartottam szem előtt. Őze Lajossal sohasem dolgoztam korábban, nem is találkoztunk, csak a színpadról ismertem és a vászonról.

Ha felolvasásra választ színészt a rendező, egyik lehetséges célja lehet olyasvalakit keresni, aki hasonlít a szerzőre, felidézi az ő alakját. Biztosan nem erre törekedtem, Szabó Dezső erős, magabiztos, impozáns férfi – ezzel szemben Őze megjelenése és hangja elkínzott, fájdalommal, vívódással teli; nem az elbeszélőhöz, hanem az általa teremtett nyomorult alakokhoz illik.

Lehetett róla tudni, hogy nincs rendben az egészsége, és hogy sokat iszik. Az első kitérőt felvétel azért maradt el, mert kórházba került. A második alkalommal kapatosan jelent meg, folyton összeakadt a nyelve. Neheztelés nélkül megkértem, hogy hagyjuk abba, és próbáljuk meg másik alkalommal. Azt mondta, érti, rendben. Harmadjára színjőzanan és felkészülten érkezett, és fölvevük a novellát. Akkoriban, a „létező szocializmus” utolsó éveiben így ment ez. Az időpontok többnyire éjszakaiak voltak, 22 óra, ilyesmi. Természetesen mindhárom alkalommal ott volt Katona Imre József is. Természetesen nem kapott prémiumot a túlórákért, és én sem vettem fel tripla honort. A színésszel se fizettette ki senki az elpocsékolt stúdióidőket. Viszont lett egy használható felolvasása a Magyar Rádiónak. Emlékszem arra is, hogy mielőtt belekezdünk a felvételbe, mondtam néhány dolgot Őzének a novelláról és az íróról. Többek közt azt, hogy elég jó szerző, csak hát sikerült megbántania „bizonyos embereket”, és azt nem felejtették el neki. Most úgy alakult, hogy lehet vele foglalkozni, ami örvendetes. Őze Lajos nem helyeselt, nem kezdte szidni a bizonyos embereket.

Azért írom le, hogyan idéződik fel ez a jelenet most előttem, mert kijelöl egy pontot az életemben, amikor már tisztában voltam a magyar kultúra egyes szereplőinek bűneivel, de még nem dolgozott bennem ellenük irányuló indulat. Zoltán Gábor megismerte és használta a korabeli irodalmárok által bejáratott beszédmódot. Nem érezte a veszélyt. Konkrétan a személyesen rá leselkedő veszélyt sem. Pedig már ott volt, bontakozott. Készíthetett műsort akárhány nemzeti szellemiségű szerző művéből, egy idő után a kortárs nemzetiek mégis elkönyvelték őt ellenségnek, nemzetietlennek.

Azt sem tudtam, hogy ez az író egy ideig szomszédságomban, a Városmajorban élt. Az ezerkilencszáznyolcvanas évek elején nem jelezte még emléktábla, hogy Szabó Dezső a Városmajor utcában lakott. Sombor-Schweinitzer Józsefről és Keresztes-Fischer Ferencről valószínűleg hallottam, olvastam: a bátor kommunistákat elnyomó csúf Horthy-rendőröként emlegette őket az akkori történet-

írás és publicisztika. Most, amikor levéltárakban kutatok, váratlanul megismerem egy kevésbé ezeket a férfiakat. Egyes elem kerülő lapokon láthatom a belügyminiszter mondatait a nemzetiszocialisták szervezkedésének rendkívüli veszélyességéről, a valószínűleg saját kezű betoldásokkal és javításokkal. Láthatom a budapesti rendőrfőkapitány-helyettes hétről hétre készített jelentéseit a szélsőséges pártok tevékenységéről.² Meg akarták óvni az országot a nemzetiszocialistáktól, mint ahogy a kommunistáktól is. Jó lett volna, ha sikerül nekik ez is, az is.

Dr. Sombor-Schweinitzernak köszönhetően tudom meg, hogy 1936. május 19-én a *Nemzet Akarata Pártjának vezetője, Szálasi Ferenc nyug. őrnagy Szabó Dezső íróval folytatott tárgyalásokat a Városmajor utca 19/b. szám alatt*. Még egészen az elején vagyunk a történetnek, Szálasi Ferenc csak egy évvel korábban lépett ki a hadseregéből, hogy szabadon politizálhasson. Ebben az időben Budapesten még nem is szerveződik a pártja, csak a vidéki csoportok alakulnak sorra. Az országban sem az övé a legfontosabb náci szerveződés, két nagy nemzetiszocialista párt vetekszik az elsőségért, Pálffy Fidélé és Festetics Ferencé. Más kiemelkedő nemzetiszocialista vezérek, mint Meskó Zoltán, hol ebben, hol abban a szervezetben próbálnak meg érvényesülni. Miért nem közülük kerül ki a nemzetvezető 1944-ben?

Ugyanazért, amiért egyikük sem tartotta fontosnak beköszönni a Városmajor utcában lakó író-prófétához.

A német példa parancsolóan erős volt, és más országoké ugyancsak: eljött az ideje, hogy megteremtsék a magyar nemzetiszocializmust. Akik a harmincas évek elején elindították a szervezkedést, joggal számíthattak rá, hogy a mozgalomnak legalább olyan erős bázisa lesz, mint Olaszországban, Németországban és Ausztriában. Próbálkozók bőven akadtak. Meglehet, a kelletténél bővebben is. Ugyanakkor évek teltek el úgy, hogy egyik önjelölt vezér sem tudta maga mögé utasítani vagy a szolgálatába állítani riválisait. Amelyikük átmenetileg meggyengült, nem adta fel, és újra próbálkozott, amelyik átmenetileg megerősödött, arról sem hitték még a saját párthívei sem, hogy visszavonhatatlanul ő vált a mozgalom igazi vezérévé. Az ilyen helyzet minden politikai irányzat esetében korlátozza a sikerességet, de a nemzetiszocializmusban különösen, mert a lényegéhez tartozik a vezérelvűség. Kellott volna egy ember, akinek elhiszik, ha azt mondja: *Én vagyok a nép, az ország, a végzet vagyok, az egyetlen út; aki meggyőzően kiáltja a tömegek felé, hogy kezdődik a harc, és a nagyobb jog, a még nagyobb igazság, a természet ereje el fogja söpörni az ellenséges torlaszokat*. A Németvölgyi úti költő, Szabó Lőrinc szavait vettem kölcsön, aki 1928-ban írta a *Vezért*, ám annak ellenére, hogy közben két verseskötete is kijött, csak tíz évvel azután adta közre könyvben – az igényt a magyar ducéra vagy fűherre a legtöbb későbbi nemzetiszocialistánál előbb ismerte fel és öntötte szavakba, igaz, csak figyelemre méltó késéssel iktatta végérvényesen életművébe. Viszont ő nem a fasizmus ideális beszédmódját használva szólalt meg, a vezér lelkületét egy még mindig nagyjából racionális nyelven, mintegy értelmezve mutatta be. '38-ra aztán végre kiemelkedett a magyar nemzetiszocializmus vezéralakja, aki egészen másképpen beszélt, mint Szabó Lőrinc.

² Országos Levéltár K149 651/7

Úgy beszélt, mint Szabó Dezső.

„Semmi okunk a csüggedésre. Igaz, hogy ma még hazátlanok oktatnak hazaszeretetre; az istentelenek vonják kétségbe istenhitünket; a gyávák adják a bölcs tanácsot a bátraknak; a gondolat nélküli, az eszmeüres és a lélekszegény lopja, oroza, sikkasztja és önti üres formákba mindazt, amit lelkünk gazdagsága, szellemünk tudása alkotott, termelt, kialakított. De hatalmas igazságjárás van egész földünkön, el fog jönni az idő, mikor minden megkapja az ő helyét és jutalmát: ők a történelem szemétdombjára kerülnek és elégettetnek, mi pedig a történelem kerekéhez, hogy irányíthassunk és vezethessünk!” Eszmeüres, lélekszegény, igazságjárás – az újságlapokon ezekre a szavakra bökődtek a kávéházakban a zsidók, a kozmopoliták, de még a konzervatív urak is. Hüledeztek. Hogy micsoda értelmetlenség minden, amit Szálasi Ferenc mond. Elment a nyug. őrnagy úr esze?!³

Ugyanekkor Szerb Antal favoritjai ezek voltak Szabó Dezső szókészletéből: megtáruulás, átzuhogó élet.

Milyen nyelv is ez? Ha az inkább racionálisan, nyugatosan gondolkodó ember fülével hallgatjuk, hibbant és nevetséges. Ha belülről, a nacionalisták, a Nyugattól viszolygók fülével, akkor egyszerre mély értelmű, őserővel telített, prófétai és merészen modern, gátlástalanul expresszív.

Hiába volt Szabó Lőrinc antiszemita, attól még eredendően és minden ízében individualista maradt: semmiképp sem adhatta meg egy kollektivista mozgalom, a magyar nemzetiszocializmus alaphangját. Ennél is fontosabb, hogy a nyelve józan, racionális.

Egy Ady kellett volna... Csak hát Adyval volt az a kis probléma, hogy azon az erőtől duzzadó prófétai nyelven kifejezetten nyugatbarát, modernista és, ami még sajnálatosabb, filozemita tartalmakat közölt. Hagyhatták volna a csudába, az lett volna a legegyszerűbb. Legtöbben biztos hagyták volna. De akadtak, akik nem. Azért, hogy kiragadják a bitorló kezekből, Szabó Dezső tette a legtöbbet. „... még Ady Endre is csak rajta keresztül jutott el a magyar ifjúság nagy részéhez” – így folytatódik a már idézett Szerb Antal-féle méltatás. Persze Szerb nem úgy fogalmaz, hogy Szabó kiragadta Adyt „a zsidók kezéből”, és visszaszolgáltatta őt „a magyaroknak”. Egyszerűen elismeri, hogy az író-esszéista-politikus erőfeszítése eredményes volt. Ezzel azt hallgatja el, ami a lényeg volt, ugyanakkor említésre se méltó, mert általánosnak tekinthető vélekedésnek számított.⁴

Vad kavargás! Azt bizonygatva, hogy Ady életműve igenis az aktuálisan legfőbb magyar kultúrkincs, Szabó nem csak a kozmopolitákkal ment szembe, óhatatlanul szembekerült a konzervatív nacionalistákkal is, Szabolcska Mihály és Gyóni Géza híveivel. Ugyanakkor más oldalról Kosztolányi ugyanolyan hévvel kelt ki Ady Endre és Szabó Dezső ellen: heves kritikával illetve az I. világháború után közreadott regényt, *Az elsodort falut*. Őt nem a regényből kicsapó politikai tartalmak, faji indulatok zavarták, hanem a beszédmód.

³ Paksa Rudolf történész szerint Szálasi első írása, amellyel közönség elő lépett, még nem az igazi, kiforrott Szálasi-stílus jegyében fogant – ahhoz fokozatosan jutott csak el. Arról is ő tesz említést, hogy Szálasi folyamatosan olvasott, képezte magát. Szomszjasan kereste az őt tápláló forrásokat. Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.

⁴ Halott szerző a jó szerző: Ady Endre nem kérhette ki magának, hogy Szabó Dezső hirdeti nagyságát és értelmezi üzenetét.

Szabó Dezső nem magánhasználatra sajátította ki Adyt, és nem elégedett meg azzal, hogy esztétikai örömben részesítheti olvasóit: 1920. március 5-én Szabó Dezső vezetésével 900 egyetemista vonult a parlamenthez, ahol petíciót adtak át a numerus clausust követelve. Erről nem tett említést sem Szerb Antal, sem Nagy Péter, sem Szigethy Gábor. Erről most, kutatás közben szerzek tudomást.

Nyilvánvaló, hogy az író közéleti szereplőként egy fordulóponton erősen befolyásolta a magyar történelmet. Segített az eseményeket abba az irányba fordítani, hogy 25 évvel később a Maros utcai kórházban tartózkodó embereket le lehessen mészárolni.

Másrészt az is jellemző, hogy 900 fölbőszült ifjú élén hadonászva sem a másik Szabó, sem a másik Dezső nem mutatkozott, hiába gondoltak ők egyes ügyek kapcsán hozzá hasonlókat. Lehet, hogy jó érzés 900 üvöltő fiatal magyar értelmiségi vezéréként feltűnni, de az is valami, ha az ember megpróbál olyan novellákat írni, mint a műfaj legjobbjai, Maupassant és Csehov, bízva benne, hogy a hozzáértők ítélete szerint terméke a mesterekével egyenrangú. És az is lehet célja a magyar íróknak, hogy mindaz, amit elgondol, hibátlanul illeszkedjen nyelvének rendjébe, és ezáltal őrizze, megtartsa, tovább örökítse a rendet – Kosztolányinak ilyesféle céljai voltak, nem az, hogy népvézéreként tegye emlékezetessé magát. Célja lehet az íróknak, hogy zabolátlan, az átlagember szemében kusza, felelőtlen, sőt bűnös érzelmeit egyszerű mondatokba foglalva érthetővé és átélhetővé tegye sokak, akár még az átlagemberek számára is – így szeretett volna megbecsülést szerezni magának Szabó Lőrinc.

Ha beleolvasunk, itt is, ott is az ősfasizmus szuvas fogú lehelete csap ki Szabó Dezső szövegéből. „A piszkos demokrácia mind növekedőbb árral öntötte el a magyar életet...” „A szabadverseny-demokrácia lehetetlenségét éppen a zseni örök lázadása, hontalansága mutatja és megsemmisítésében a zseni a legfőbb erő.”

Ezt persze úgy kellett érteni, hogy A. E. a magyar vers zsenije, Sz. D. pedig a magyar prózáé. Ami Szabó Dezsőt illeti, tényleg érdekes író, de ha sohasem vesz tollat a kezébe, attól nem marad csonka a magyar irodalom. Ady Endre ellenben korának egyik legfontosabb szerzője, aki nélkül a magyar irodalom kétségtelenül szegényebb volna. Mégis mélységesen torzító az olyan megfogalmazás, mely az ő dolgait más dimenzióba helyezi, mint ahol Babitséi, Kosztolányiéi, Szép Ernőéi, Füst Milánéi fellelhetők. A zsenizés nemcsak kortárs, egyenrangú társaival szemben igazságtalan, de vele szemben is ártalmas: visszanyomja őt a nemzeti romantika avíttóságába. A zsenizés torzítás, hamisítás: már ezzel a beállítással is rontott valamit a világon Szabó Dezső – így gondolom most, 57 évesen.

Szabó Dezső 1936-ban volt 57 éves. Szálasi Ferenc 18 évvel fiatalabb nála, akkor 39. Nem áthidalhatatlanul nagy korkülönbség, a felek akár negligálhatnak is, ám ebben az esetben hangsúlyozzák, kiemelik. Szálasi olyasmiket mond, hogy „önhöz képest mindnyájan csecsemők vagyunk!”

Ilyen kijelentés Festetics Sándor ajkát nem hagyhatná el, nemcsak ezért, mert csupán három esztendővel született később Szabó Dezsőnél, hanem azért sem, mert ő gróf. Felmenőinek ősi kastélyában született Dégen, ott él családjával, a pártvezetést is onnan intézi. Azt hiszi, hogy ez így működhet. Nemzetiszocializ-

must prédikálni és arisztokrata módon élni. Birtokainak művelését nem maga irányítja, de még csak nem is egy általa vezetett szakértői csapat. Minden birtokrész ki van adva bérletbe, jelentős részben zsidó származású gazdálkodók dolgoznak és dolgoztatnak a több tízezer holdon. A szerződéseket évről évre megújítják, miközben a nemzetiszocialista párt vezére – természetesen – kikel az ellen, hogy zsidóknak a magyar földhöz, a magyar gazdasági élethez bármilyen módon közük legyen. (Ugyanakkor a zsidó származású bérlők szerepe sem ellentmondásmentes: az általuk szállított nyereségből működik a likvidálásukra törekvő párt.) Az élet természetesen bonyolult, van, aki nem ütközik meg az ellentmondásos helyzeteken, és van, aki képtelen elviselni őket. A nemzetiszocialisták az utóbbiak közé tartoznak: legyen minden tiszta, világos!

Pálffy Fidél fiatalabb volt Festeticsnél, de a negyvenet már ő is elhagyta, és ő is gróf volt. Többnyire szintén vidéki birtokán tartózkodott. Túl a származásukon és az életkorukon, az általuk használt nyelv nem vált el eléggé a leváltandó politikai elit nyelvétől ahhoz, hogy az új korszakba lépni kívánó potenciális nemzetiszocialisták megszólítva érezhessék magukat általa.

Ezek az urak nem tudtak elég mélyre hajolni a nemzet előtt. Pedig igazán kiemelkedni csak az tud a sokaságból, aki el tudja hitetni vele, hogy maga sem más, mint alázatos szolga. A nemzet minden tagjától megkövetelt korlátlan önfeladás a vezértől sem lehet idegen. Ez az alázat Szálasi egyik alapvonása, mely arcképein is megmutatkozik. (Paksa Rudolf szerint, míg katonatiszt volt, y-nal írta a nevét, politikai pályára lépve tért át a közrendű i-re; tény, hogy évekbe telt, mire általánosan elterjedt lett az utókor által is ismert szerény változat.) Amikor fejét hajt Szabó Dezső előtt, Szálasi Ferenc a nemzet géniusza előtt tiszteleg.

Szigethy Gábor olyan mondatokat idézett Szerb Antaltól, amelyek Szabó Dezső jelentőségét méltatták. Igaz, a fiatal irodalomtörténész szövege eleve dicsérő, mintha emberfelettien elfogadó lenne, vagy mintha erőnek erejével kényszerítené magát számára idegen jelenségek méltatására. De azért a Szabó Dezsőről szóló rész vége felé mégiscsak jelzi, hogy az addig oly nagyvonalúan értékelt életmű alapvetően szemben áll mindennel, ami az irodalmat és általában az emberi társadalmat értékesé teszi:

„Világképének veszedelmes mozzanata, az expresszionista kultúra- és irodalomellenesség különösen hamisan csengett a kor egyik legműveltebb írójának szájában, de naivabb közönsége komolyan vette, és kezdett büszke lenni nem nehezen szerzett műveletlenségére. Sajnos, ma már csak ez az ellensznobizmus az, ahol Szabó Dezső hatása még mindig érezhető” – így Szerb Antal 1934-ben, két évvel azelőtt, hogy Szálasi tiszteletét teszi a Városmajorban. Én most ebben a mondatban (mely nem jelenhetett meg a kommunizmus évtizedeiben, és Szigethy sem tartotta fontosnak idézni) látom a lényegét. A nemzetiszocializmus lázadás a kultúra ellen, és Magyarországon ennek a lázadásnak Szabó Dezső volt az egyik szellemi vezére.

Mennyi időt töltött együtt, miről tárgyalt a Városmajor utcai lakásban a két férfi? Nem tudhatjuk. Ha Sombor-Schweinitzernak tudomására jutott is, a szokásos heti jelentésébe nem írta bele.

Más kérdés, hogy a tisztelgő látogatás, a hódoló szavak dacára Szabó Dezső nem állt be a sorba, és nem kötelezte el magát Szálasi mellett. Egyesek tudni vélik, hogy a hatalomátvétel után a nyilasok az életére törték, és ezért német katonákat rendeltek ki a védelmére. Tény, hogy majdnem elhurcolták: közösen járőröző német katonák és nyilas pártszolgálatosok az utcáról észrevették, hogy az író ablaka nincs elsötétítve. Behatoltak a lakásba. Ilyen esetekben az volt a vád, hogy a lakó az ellenségnek jelez. A német katonákat lenyűgözte Szabó Dezső temérdek könyve, ezért ők hajlamosak voltak jóhiszeműen feltételezni, hogy az író egyszerűen megfeledezett az elsötétítés kötelméről:

„Elmentek, elbúcsúztak Szabó Dezsőtől és magukkal vitték a nyilast, aki dühös volt, hogy Szabó Dezsőt nem tudta magával vinni. Mondottuk neki a folyosón, hogy mit akar Szabó Dezsőtől, országos botrány lenne, ha Szabó Dezsőt fedékenységeért baj érné, de a nyilas legyintett:

– Mit bánom én, ha Szabó Dezső, vagy pityipalkó. Nyitva volt az ablak, el kellene vinnem, de a németek kedvéért nem bánom.

Undorral hallgattuk ezt a megjegyzést és utána Szabó Dezső sápadtan mesélte el megmenekülésének történetét. – Szörnyű ez a diktatura – mondotta. – Most a saját bőrünkön tapasztaljuk az elmebeteg uralmának végvonaglását. Mit szól ehhez Európa?! Megcsúfolnak mindent, ami humánus, ami magyar érték.”⁵

⁵ Úr György: *Szabó Dezső utolsó napjai*, Forum Ny., Budapest, 1947.